

Katona Csaba

A balatonfüredi nyár – anno 1861

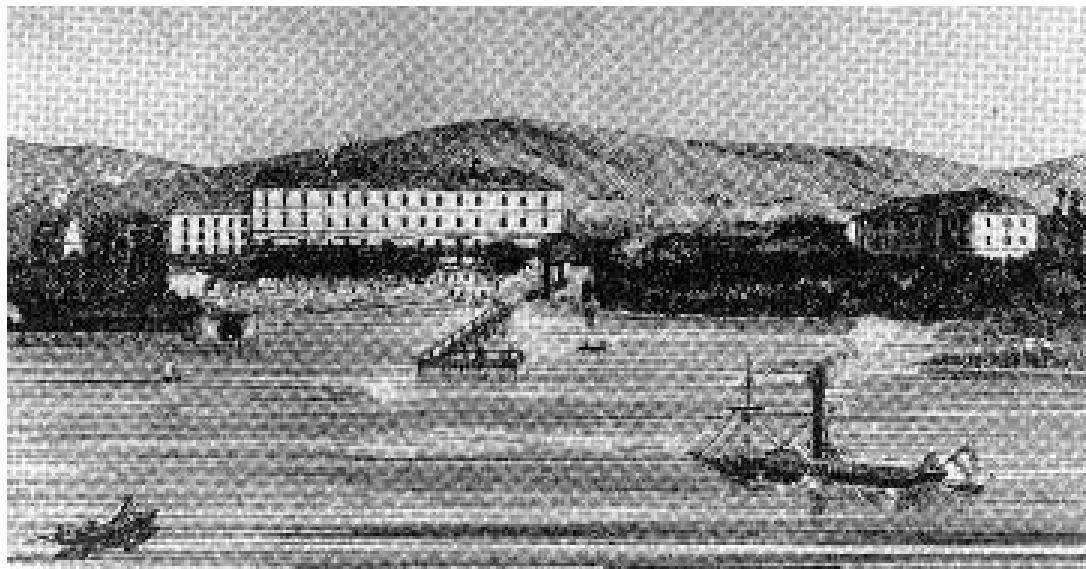
Létezik egyfajta sztereotip elképzelés a múlt század második felének balatoni nyarairól: kalapos hölgyek, csíkos fürdőruhás urak, szerenádok, bálók, andalító esti csónakázások. Ezek a közhelyekké silányult tényezők jobbra üres formaként élnek tovább a köztudatban, ami leginkább talán a szépirodalmi olvasmányélményeknek tudható be. Íróink közül többen is, így Eötvös Károly, Krúdy számtalan írásában elevenítették fel a balatoni nyarak hangulatát, eseményeit, alakjait s bár műveik kétségtelen tényeket is tartalmaznak, azok csupán eszközül szolgáltak írói mondandójuk ábrázolásához, gyakran nem lehetséges elválasztani egymástól a valóságot és az írói fantázia termékét. Szögezzük le, az irodalomnak nem is a történelmi hűséghez való ragaszkodás a feladata. A balatoni nyár így olyan is volt, meg nem is, mint amilyennek szépíróink bemutatták.

A kérdés tehát adott? Milyen is lehetett valójában egy balatoni nyári idény valamikor a múlt század derekán? Milyen gondolatok foglalkoztatták a fürdőn időzőket? Milyen események ragadták ki őket a fürdői napok, hetek hétköznapijából, s egyáltalán milyenek lehettek ezek a hétköznapiok, milyen események, programok adtak keretet a fürdői időtöltéshez? Ez az írás ezeket a kérdéseket igyekszik megválaszolni úgy, hogy

korabeli források felhasználásával próbál a megmerevült közhelyek mögé tekinteni, és részletesen végigkísérni ezek segítségével, hogy miképp is telt el a nyár Balatonfüreden az 1861. évben. Az időpontból adódóan pedig még egy kérdéscsokor vetődik fel szinte önkéntelenül. Vajon megmutatkoztak-e ennek a politikailag olyannyira forrongó évnek az eseményei egy frekvenciált fürdőhelyen, és ha igen, akkor milyen visszhangot váltottak ki, mennyire befolyásolták a pihenés, a szabadidő eltöltésének folyamatát?

A helyszín

A múlt század derekán útnak indulni a Balatonhoz, jószerivel egyet jelentett Füred felkeresésével. Az 1860-as években Füred volt az egyetlen fürdőhely a tó partján.¹ Működött ugyan Hévíz fürdője is, de az kissé távolabb feküdt a tótól, és messze nem voltak olyan létesítményei – és hagyományai –, mint Fürednek. A közeli Keszthely regionális jelentősége vitathatatlan, de nem volt fürdőhely, Badacsonynak csak a szüreti mulatság kölcsönzött vonzerót. Az 1860-as években Füred sokkal inkább a többi jeles magyarországi fürdőhellyel állítható egy sorba: Herkulesfürdő (Mehádia),

A fürdő a Balaton felől

A Horváth-ház

Bártfafürdő, Stubnya, Szliács stb. Ugyanakkor természetes víz partján feküdt, ami általában nem jellemezte a fürdőket, és ez a tény idővel növelte sajátos vonzerejét. A bencés rend tulajdonában levő fürdőtelep, a Savanyúvíz, ahogy akkoriban nevezték, megkülönböztető az északabbra levő Füred falutól, a 18. század közepén már vonzotta több forrásból fakadó gyógyvizével a gyógyulni vágyó vendégeket. A rend jó szemmel vette észre a savanyúvíz gyógyhatásában rejlő üzleti lehetőséget, és a fürdőt folyamatosan fejleszteni kezdte. A romantika korának beköszöntével pedig már a szép táj, a Balaton is vonzotta Füredre a látogatókat. Ahogy a 19. században a polgárosulás folyamatával együtt kialakulóban volt a polgári értelemben vett szabadidő, úgy váltak a fürdők nem csupán gyógyhelyé, hanem a szórakozás, a szabadidő eltöltésének helyszínévé is. Viszont amelyik fürdő vezetősége célból nem hozta létre a megfelelő intézményeket, vagy fekvéséből adódóan nehézkes volt a megközelítése, annak látogatottsága erőteljesen csökkent. Dr. Konek Sándor 1875. évi statisztikájában világosan leírja, hogy hová is vezethetett például a vasút hiánya: „... hogy miképp közeledhetnek végghanyatlás felé még a legismertebb gyógyhatályú források is, azt (gömör-megyei) Ajnácskő és Várgede, azt Bikszád, felső Rusz-bach és a még híresebb Szmerdnanka (Szepességben), Visk, Kobola-Polány, Tapolca és számos egyéb pusztulásnak indult gyógyvizeink tanusítják: ezekre csak a vaspályahálózat fokozatos kiterjedésével fog, eddig alig sejthető új felvirulásának hajnala hasadni.”²

Füreden nem ez történt, a bencés rend hol kisebb, hol nagyobb lendülettel, de mindig gondot fordított a fürdőtelep megfelelő fejlesztésére, és épp 1861-től az előbb Szántódot, majd 1863-tól Siófokot – ahonnan hajón keltek át a fürdővendégek az északi partra – is érintő déli vasút folytán Füred bekapcsolódott a vasúti

vérkeringésbe: „Folyó július 6-ától kezdve a nyári idő alatt minden szombaton fog egy személyvonat Fehérvárról Szántód–Füredre a Budáról jövő 7-ik számú vonattal kapcsolatban közlekedni. ... mi által a tisztelt közönségnek alkalom nyújtatik Balatonfüred fürdőhelyet kevés óra alatt meglátogathatni, minthogy Szántód–Füred közti közlekedés gőzhajó által eszközöltetik.”⁵

A kellemes fürdői időzést szolgálták a kirándulások Tihanyba, Badacsonyra, Keszthelyre és a Füredhez közel eső völgyekbe, vagy a Kisfaludy Sándor regéi révén népszerűvé lett regényes vármokokhoz, de a fürdővendégek idejének nagy részét felemésztették a gyógyulással kapcsolatos tevékenységek. A fürdő ezirányú szolgáltatásait általában azok is igénybe vették, akik egészségesen érkeztek Füredre, és csak a nyár kellemes eltöltése volt a céljuk. A két legfontosabb ilyen szolgáltatás a fürdőkúra és az ivókúra volt. A fürdőkúrát az Ó- és Új-Fürdőházban elhelyezett kádakban végezték a vendégek a fürdőorvos tanácsai alapján. Ehhez általában hozzátartoztak az olyan jellegű tevékenységek is, mint pl. a foghúzás vagy az érvágás, köpölyözés. A Balatonban volt az úgynevezett hideg fürdő. Egy hosszú mólón át lehetett az egymás mellé épített fakabinokba menni, ahonnan a vízbe vethette magát az úszni kívánó vendég. Ez nem annyira gyógy-, mint inkább szórakozási tevékenység volt, noha kétségtelen, hogy egy időben gyógyító erőt tulajdonítottak a füredi iszapnak is, illetve lehetett kádban meleg fürdőt venni balatoni vízben is. Az ivó- és savókúra helyszíne a sétatér, a promenád volt. A kútházból nyert meghatározott mennyiségű savanyúvizet az orvos utasításának megfelelően kellett elfogyasztania a betegnek, meghatározott idő alatt, rendszerint a reggeli séta közben. Ezt szolgálta a sétatér, hiszen lassú andalgás közepette, társaságban, a vizet kortyolgatva csak-csak elvégezte a kirótt kúrát a beteg.

Az időpont

Csupán jellemzésül: Berzeviczy Albert emlékiratainak 314 oldalából 40-et áldozott az 1861. év eseményeinek bemutatására – holott az akkor történeteket ő gyermekfejjel élte át: „Gyermekkoromnak legmozgalmasabb éve volt ez az emlékezetes év, mert a közélet

gyors változásai, melyet magával hozott, benyúltak házi, családi életünkbe is.”⁴ A „nagy év” szellemisége Füredet sem hagyta érintetlenül. Itt mindjárt meg is említhetjük a mai és az akkori balatoni nyaralás közti egyik lényeges különbséget: a napi politika, a politikai, szellemi áramlatok sokkal jobban jelen voltak a fürdői hétköznapokban, mint napjainkban – különösen igaz ez egy olyan évre, mint 1861. Ennek természetesen megvoltak a maga előzményei is. 1859-ben rendült meg a Habsburg-ház helyzete Európában a Solferínónál elszenvedett vereséggel, és ugyanekkor váltott ki országszerte óriási felháborodást, mi több ellenállást az ún. „pátensharcban” a tetőpontját elérő protestáns egyházak elleni állami fellépés, 1860-ban szállt partra Garibaldi Marsalánál, és vette kezdetét az olasz egység megvalósulása Cavour vezetésével, amit Magyarországon is reménykedve figyelt a politikai közvélemény, az országban egymást követték a különféle emlékünnepek (Zrínyi, Vörösmarty, Kisfaludy stb.), ekkor került sor Pesten arra a forradalmi megemlékezésre, amely végül a csendőrökkel való összecsapásba és csendőrsortúzbé torkollott, és amelyben való részvételéért Forinyák Géza egyetemi hallgató életével fizetett, majd ugyanebben az évben vetett véget az életének Széchenyi István az Ein Blick megjelenése utáni, személye körül felerősödött zaklatások közepette. Ferenc József előbb az októberi diplomával, majd a februári pátenssal áll elő. 1861-ben ’48–49 óta először ül össze a magyar országgyűlés, hogy aztán a határozati párt elnökeként Teleki László öngyilkosságával okozzon országszerte felzúdulást. Mindennek logikus következménye, hogy a ’48-as, függetlenségi szellemiség ebben az évben országszerte magas hőfokon lángolt. Ez jelentkezett a külsőségekben is. Ennek igazolására idézhetjük például Váry Gellért piarista szerzetest (1843–1926): „Az 1861-i esztendő a magyar nemzeti élet újraébredésének az esztendeje. ... 1861-ben tün-

tesésképpen az úri osztályok férfi- és asszonytagjai is a magyar nép ruháját vették magukra. A férfiak fejükre tollas kalapot tettek, dúsán zsinórozott atillát, vitézkötéses magyar nadrágot és sarkantyús csizmát öltöttek. ... A kisasszonyok fejét a gyöngyökből készült párta ékesítette, míg az asszonyok félredobva a Bach-korszaki kalapot, elővették a régi magyar módra készült fejkötőt. A derekat a pruszlik takarta, a karokat pedig a két vállnál szép, fehér csipkés ingváll. Azután következett egy óriási nagy karimájú bronzkészülék, az úgynevezett krinolin, melyre vették föl azután a szoknyát.”⁵ A külsőségek mögött aztán kinél-kinél ott rejlett az őszinte lelkesedés, a következetes politikai gondolkodás éppúgy, mint a politikai tőke elvtelen kiaknázása valós meggyőződés nélkül, esetenként a demagógia, az egyéni népszerűség hajszolása, avagy egész egyszerűen a divat majmolása. Váry Gellért sommás megállapítása nem csupán Csongrád megye állapotait tükrözte: „Hány csongrádi volt, aki 61-ben égre-földre esküdözött, hogy az ő testét többé semminemű német öltözet nem fertőzheti meg, aki eddig is szívesen hordta volna a magyar ruhát, mint mondta, ha a német zsarnokság nem tiltotta volna. Éppen ilyenek egypár év múlva a legjobban feszítettek ismét a kapuban és a pantallóban.”⁶

A fürdőközönség

Szükségesnek tartok néhány embert név szerint megemlíteni, mert ők állandó szereplői a fürdői eseményeknek: gróf Zichy Manó (a Zichy-család egyébként is feltűnően kedvelte Füredet), báró Lo-Presty Lajos, Inkey Ádám, Zala országgyűlési képviselője, Felekyné Munkácsy Flóra színésznő stb.

A fürdővendégek között szép számmal akadtak képviselői az arisztokráciának, az értelmiségnek, a megyei nemességnek, s a korabeli sajtó és fürdőpropaganda elsősorban róluk emlékezett meg. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a fürdőközönséget nem csupán ők alkották. A korabeli fürdőlisták adatainak alapján⁷ az alábbi táblázaton szemléltetjük a balatonfüredi fürdőközönség társadalmi összetételét az 1861. évben, valamint összehasonlítási alapul több más évre vonatkozóan is.⁸ Egvértelmű, hogy az 1860-as évek során, s így 1861-ben is a legtöbb fürdővendég a kereskedők közül került

A Savanyúvíz kútháza a Gyógy téren

ki, rajtuk kívül viszont a birtokos és többségében megyei hivatali viselő nemesség, valamint az értelmiség különböző rétegeinek képviselői időztek Füreden nagyobb számban. Utóbbi két társadalmi réteg politika iránti fogékonyságát talán nem szükséges e helyt külön is hangsúlyozni.

	Év				
	1861	1862	1863	1868	1869
Társ. réteg					
Nő	280	243	269	372	396
Kereskedő	252	199	210	281	256
Földbirtokos	118	127	100	89	109
Hivatalnok	59	47	48	85	80
Egyházi	45	33	45	37	37
Jogi értelmiség	44	67	61	53	50
Arisztokrata	34	25	10	7	23
Egyéb értelmiség	29	30	27	30	38
Egyéb	26	12	4	13	32
Kisiparos	22	17	17	19	18
Orvos	20	12	15	16	15
Tanár	13	19	25	28	28
Nagyiparos	9	6	8	10	9
Katona	5	7	7	17	11
Összesen	956	844	844	1055	1112

A fürdőközönség lakóhelyét tekintve is vegyes összetételű volt, ám az teljes bizonyossággal elmondható, hogy mind a reformkor folyamán, mind az önkényuralom, majd pedig a Monarchia idején is döntő többségük egyrészt Pest-Budáról (Budapestről), vala-mint a Dunántúlról, konkrétan Zala, Veszprém, Somogy, Fejér és Vas megyékből került ki, jelentős részük ezeknek a megyéknek a kisebb településeiről. 1861-ben mindössze 11 olyan helyiség volt, amely 10 vagy annál több vendéget bocsátott ki Füredre. Ezek az alábbiak: Pest-Buda: 294, Veszprém: 31, Nagykanizsa: 29, Székesfehérvár: 25, Győr: 24, Pápa: 24, Bécs: 15, Kaposvár: 13, Pécs: 12, Szabadka: 11, Nagyvárad: 10.⁹ A külföldi vendégek száma a 19. század második felében, így 1861-ben is, a teljes létszámhoz képest nagyon alacsony volt, bár az tény, hogy egészen távoli országokból is érkezett egy-egy vendég. Ezzel kapcsolatban idézném Orzovenszky Károly fürdőorvos statisztikáját az 1856. évi idényre vonatkozóan: „Magyarország 528, Budapest, 172, Szerbvajdaság 43, Bécs 22, Temesi Bánság 18,

Szlavónia 11, Katonai végvidék, Morva, Gallicia, Szerbia, Ausztria, Tirol 2-2, Cseh, Szilesia, Moldova, Porosz, Hessen-Kassel, Afganistan 1-1”.¹⁰

A Balaton-Füredi Napló

Az 1861. évi nyár eseményeire nézve elsődleges forrásunk az abban az évben először megjelenő Balaton-Füredi Napló. Mindössze három nyáron át jelent meg 1861-től 1863-ig. Szerkesztője Györök György újságíró volt, és amint az a kisebb helyi lapok esetében oly gyakori eset, munkáját csupán pár ember segítette: Tolnay Lajos füredi tanító, aki azonban 1862-ben vadászbaleset áldozata lett a balatoni nádasban, Bibok Lajos költő és Pap Gábor litéri lelkész, aki maga is szívesen verselgetett a lap hasábjain. A lap csupán június 15-étől szeptember 30-áig jelent meg – azaz gyakorlatilag a fürdőidény hónapjaiban – hetente kétszer.

Miről is szólt a Balaton-Füredi Napló? Lokális jellege ellenére megtalálható volt benne mindaz, ami elvárható volt egy szórakoztatni szándékozó laptól. Közölt verseket, „beszélyeket”, volt a lapban anekdotarovat, majd a fürdői élet lanyhulásával megjelentek augusztusban a nagyvilág hírei is, és a különféle magyarországi tájrajzok, életképek, hírek, útleírások, sőt eseményszámba ment már az is, ha valaki csónakázik és hírértéke lett egy-egy vendég érkezésének-távozásának. De volt a lapban kép- és szőrejtvény, közölték a környékbeli piacok árviszonyait, a hőmérséklet változásait is. Alapvetően a Füredhez és Balatonhoz való kötődés határozta meg a lap jellegét, ami egy lokális kiadványnál rendjén is van. Rendszeresen hozta a lap a Füredre való közlekedés híreit, a posta érkezésének és távozásának időpontját. A fürdői eseményeket a Balaton-Füredi hírharang című rovat ismertette, ahova rendszeresen a Tihanyi Visszhang írói álnév mögé bújt Györök írt. Volt a lapban tárca is, általában ez is füredi eseményekkel foglalkozott, de közölték írást a Balaton és Füred történetéről is. Természetesen a korabeli lokális sajtó ama — talán megengedhető a kifejezés — bája is jellemzi a lapot, amely a helyi események túlzottan aprólékos ismertetéséből fakad. (Annak igazolására, hogy ez így volt, s nem csupán Füreden volt így, hadd hozzak egy példát máshonnan, más időszakból, konk-

rétan a Fürednél lényegesen nagyobb Esztergom egyik napilapjának hasábjairól hat évtizeddel későbből: „Egy vörösbarba tyúkot loptak a szigeten. ... A tyúk a rendőrségen van, s igazolt tulajdonosa ott átveheti.”¹¹⁾

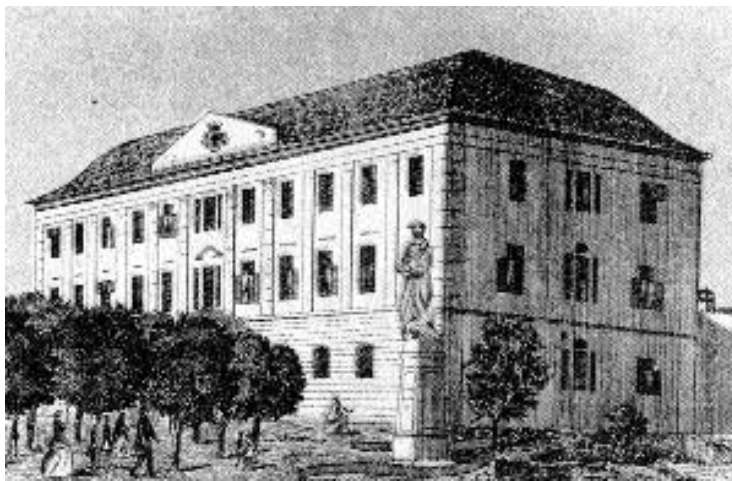
Fontos áttekinteni a lap arculatának néhány más alapvető vonását is. Természetesnek mondható ezek közül az, hogy a lap Füred iránt erősen elfogult, és minden alkalmat megragad, hogy dicsérje a fürdőt. Lássuk, hogyan indult a június 15-én megjelent mutatványszám: „B. F. édes magyar hazánknak valóságos édenkertje, elvitázhatatlanul legkiesebb vidéke, sőt Európának is legszebb tájképei közé számítatik. ... B.-Füred nem csak a hazai fürdők közt lett legfényesebb s fényűzőbb, legkedvesebb és kitűnőbb, de a külföldi fürdők sorában is méltán előkelőbb helyet foglalt.”¹²⁾

Erőteltjesen érvényesül a Balaton-Füredi Napló hasábjain a hazafias érzület, néhány túlzó s ma már talán nevetségesnek ható megnyilvánulásával együtt. Olcsó megoldás lenne azonban ezt a szellemiséget a napjainkban oly divatos fordulattal „magyarkodásnak” nevezni. Nem szabad elfelejteni, hogy a lap megjelenése idején 1861-et írunk. A Balaton-Füredi Napló pedig – mint minden lap – hatott és hatást tükrözött, manipulált és vissza is adott valamit abból, ami kör-

Kosztolányi zseniálisan jellemzett: „Ő nem hirdette – mint a magyar glóbusz vakbuzgói –, hogy Ádám magyar ember volt, de Ádámtól mindenestre elég vastag tapintatlanságnak tartotta, hogy nem volt az, és hasonló hibáját nem is tudta megbocsátani sem Wagnernek, sem Hindenburgnak.”¹³⁾, ami egy alkalommal aztán kifejezetten otromba támadásba csapott át. Ekkor Auer Lipót hegedűművész adott hangversenyt, „melyre az összes izraelita közönség megjelent.”¹⁴⁾ Azonban nem csak ők voltak ott, és a zsidó származású művész hangversenyén kellemetlen jelenetre került sor: „Önbizakodottságot mutat, hogy kétszeri kihívás után a közönség egyhangú kívánatát mellőzte, – magyar darab eljátszását óhajtották, ami ... nem csekély idegenséget szült a jelenvolt magyaroknál, míg a zsidó hazánkfiai kárörömmel mosolyogtak felénk. Figyelmeztetjük Auer urat, ha művészetével általános elismerést óhajt szerezni, úgy ne hitsorsosai közömbösségét, de a nemzeti érzelem fenségét keresse és nevezze meg, mert tudja azt jól, hogy önzetlen bizalmat oly nemzettől várhat, melynek hazája van, bárminő nyomorult állapot vagy politikai fondorlatok közepette is: ezzel nem akarjuk hitsorsorait sértegetni, de a füredi fürdői életben lelete szerencsénk (!) tapasztalni a héberek viseletét.”¹⁵⁾

Honnan is táplálkozik ez az antiszemitizmus? Említettük már, hogy a fürdőkön meglehetősen sok zsidó származású vendég volt jelen, így volt ez Füred esetében is, amelyet Eötvös Károly a Balatoni utazásban a következőképp aposztrofált: „hol papi, hol zsidó fürdő”.¹⁶⁾ Nézzünk meg a Balaton-Füredi Napló által rendszeresen közölt vendégnévsorból találmra kiválasztott, egymásután következő 15 nevet: Schwarz Lajos kereskedő, Herz Rozália nagykereskedő, Buzás Pál tanár, Ken-

nessey Ferenc birtokos, Veisz Izsák kocsmabérlő, Veisz Rozália kereskedő, Khán Lévi kereskedő, Hofman Rozália kereskedő, Stein Netti kereskedő, Rechner Cecil kocsmárosnő, Klein Léni kocsmárosnő, Landler Mari kereskedő, Hirsch Léni kereskedő, Braun Netti kereskedő, Schwarz

Az Új-fürdőház

bevette. Különösen így volt ez egy olyan fürdő lapjának esetében, mint Füred, ahol az első-, de főleg másodvonalbeli politikusok jószerivel naponta fordultak meg.

Jellemzi a lapot némi antiszemitizmus is (vigyázat, ez és a „magyarkodás” nem feltétlen kiegészítői egymásnak, elég példaként említeni Eötvös Károlyt, akít

Rosalie kereskedő.¹⁷ A nevek alapján való besorolás mindig bizonytalan, de a névsor kevés kétséget hagy afelől, hogy a fürdői vendégsereg tekintélyes része volt zsidó származású. Ebben az esetben viszont a Balaton-Füredi Napló mint fürdői lap, vajon miért jelent meg antiszemita éllel? A lap híradásai alapján ezt vélhetően épp a zsidó származású vendégek nagy létszáma motiválta. A közlések alapján valószínűsíthető, sőt bizonyos, hogy létezett egyfajta éles szembenállás, elkülönülés a zsidó és nem zsidó származású fürdővendégek egy része között. Hudi József ezt a jelenséget már a reformkori Füreddel kapcsolatosan is megfigyelte (akárcsak a fürdőn jelenlevő kasztszellem más megnyilvánulásait): „A megyei tekintetes urak lenéznek a műveletlen kismest, s mindahányan megvetik a „héber atyafiakat”, feledve, hogy tegnap még hitelért fordultak hozzájuk. ... Az elkülönülés, amely a társadalmi érintkezésben megnyilvánul, már a szobafoglalásnál is jelen van, hiszen a zsidók külön fogadóban szállnak meg. ... A társadalmi feszültségek a gyorsan polgárosodó, asszimilálódó zsidósághoz való viszonyban mutatkoznak meg legélesebben.”¹⁸ Ez esetben nem másról van szó, mint arról, hogy a fürdőközönség egyfajta — divatos kifejezéssel élve — reprezentatív mintáját adja a korabeli társadalom közép- és felső rétegének s ily módon megjelennek adott társadalom konkrét problémái a fürdőhelyen is.

Végül van a Balaton-Füredi naplóknak egy negyedik lényeges jellemzője, ez pedig a fürdői „felsőbb társaság”, főleg pedig „a magasb aristocrata” iránti feltétlen tisztelet. Füreden is kialakult az előkelőbb fürdővendégek és mások soraiból az a felső réteg, amelyik az elit szerepét hivatott betölteni. Kikből is állt ez a társaság? Arisztokratákból, országgyűlési képviselőkből (a kettő persze gyakorta fedte egymást), helyi és környékbeli nemesekből (a lokális vezető réteg), a fürdő vezetőiből (Écsy László fürdőigazgató, aki több mint ötven évig töltötte be ezt a posztot, valamint Orzovenszky Károly fürdőorvos, Huray István alorvos, Jókai sógora) és az értelmiség néhány képviselőjéből: színészek, költők, írók, akik a maguk körein belül szívesen rendeztek különféle programokat, melyet rendszeresen az egyik arisztokrata tag szervezett (nem nehéz megtalálni ezeknek a rendezvényeknek a párhuzamát napjainkban, mert hiszen kikből is áll ma „a társaság” egy-egy „fényesebb” összejövetele: politiku-

sok, vállalkozók, üzletemberek, színészek, a média képviselői, énekesek, sportolók – új szint jószerivel csak utóbbiak jelentenek a palettán).

Lássunk néhány példát, hogy viszonyul a lap ehhez a vezető réteghez. Az, hogy kiemelten foglalkozik velük, teljesen természetes, egy fürdőn pedig különösen az, hiszen a vezető rétegek ténylegesen afféle „sztárjai” voltak a fürdői életnek, programokat szerveztek, megnyilvánulásaikkal erősen kihatottak a fürdő hangulatára, mindennapjaira. A Balaton-Füredi Napló viszont közvetlenségüket igyekszik kiemelni: „A vendégek száma nagy s meglepő látvány az, midőn a rendes sétáórák alatt a savanyúvíz körüli sétatéren ... az oly sok, az annyira szép és fesztelen nagyjainkat s a többi osztálynak is nagyobbbrészt kitűnő egyéniségeit s másokat nyájas, vidám arccal, barátságos kedély ömlengései között látja az ember majd egy kebelben olvadni össze egy cél, egy ok s egy út vezérli őket, s vont össze a különös találkozás társaságába, úgy érezzük magunkat ilyenkor, mintha egy roppant világvárosnak legnépesebb, legélénkebb részében volnánk.”¹⁹ Ha ezt az idézetet összevetjük Jókai három évvel korábbi híres útleírása, A magyar Tempevölgy egy részletével, akkor meglepő hasonlóságra figyelhetünk fel: „... hanem van Balatonfürednek még egy olyan tulajdona is, ami egyenesen a beteg szívnek tesz jót, s amit eddig az orvosok s gyógyszeres kifeledtek az analízisből: nem a vas, nem az alkalic, nem a savak, nem a langy lég, nem a szép táj, hanem egy derék, becsületre méltó, hazafias érzelmű közönség. ... Öreg zászlósarak, régi hangzatos időkből nagyrabecsült nevek, országos kapacitások a megyei világból, deli úrhölgyek, fiatal mágnások, lelkesek, tanárok minden felekezetből, kisebb-nagyobb nevek mind egy barátságos ismerős körré alakulva, mely egymást szívesen üdvözli, a közbeszéd tárgyából ki nem fogy, sem nagyságát, sem kicsinységét nem érezteti a másikkal, minden élvezetet megoszt mindenkivel, az első szóra kész és előzékeny bármily okos indítvány felkarolására s iparkodik óráit kellemessé tenni: ezekből áll Balatonfüred fürdőközönsége.”²⁰

A valóság nem volt ilyen idilli. Térjünk vissza a Balaton-Füredi Naplóhoz, amely Jókaihoz hasonlóan a felsőbb körök leereszkedő magatartását dicséri. Ugyanaz a lap tudósít egy augusztus végi bálon történt kellemetlenségről. Amennyire kiderül a lap utalásai- ból, az egyik táncestélyen egy arisztokrata hölgyet

tánra kért fel az egyik vendég (ha már jelen volt a bálon, nagyon „alulról” nem jöhetett) s a kisasszony a felkérést elutasította. Mármost vagy az történt, hogy az illető modortalan volt és az elutasítás így jogosnak mondható, vagy a hölgy csupán nem akart már táncolni (ennek oka azonban egyszerű fáradtság is lehetett). Bárhogyan is volt, az elutasított táncos levélben fordult sérelmével a Balaton-Füredi Naplóhoz. Ami számunkra érdekes, az a lap reagálása a panaszra (s e szempontból mindegy, hogy az jogos volt-e, avagy nem): „Egy valaki beküldött cikkben panaszkodott bizonyos tánc közbeni kosárosztogatások ellen, — a cikket, miután kidolgozatlan és túlságosan sértő, nem közöljük, annyit azonban elmondunk, hogy akkor, midőn a bizonyosan felettünk álló nagyjaink minden választó közt lebontva, teljes leereszkedéssel nem csak hozzánk közelednek, hanem a legbizalmasabb nyájassággal közibénk vegyülnek, igen kár és méltánytalanság, ha ezen leereszkedés által bárki is az alsóbb rendekből annyira kiragadtatik, hogy itt magát ehhez, ki hozzá leereszkedett, hasonlónak vélvén, a saját magához hasonlókat, vagy nálánál ... nagyobbakat lekicsinyel.”²¹ Ehhez képest más helyen ugyanez a lap hozza dicsérő kommentár kíséretében egy Fejér megyei nemes beszédét, amelyet Füreden tartott az alsóház elnökének érkezésekor: „... a szabadság elveitől vezéreltetett nemesség ... nagylelkűségének sugallatára önként engedé oda a robotot és a tizedet és mint országpolgár önként sorakozott az ország minden osztályú polgárainak sorába.”²²

Fontos megjegyezni, hogy a Balaton-Füredi Napló azért is fontos forrás az itt vizsgált téma szempontjából, mert nem csupán a fürdői hétköznapi visszavisszatérő mozzanatait rögzítette, hanem, igaz, jórészt a sorok közé rejtve a lényegét, de tudósított a politikai felhangú eseményekről, úgy, hogy ha nem is mindig nyíltan, de állást is foglal adott kérdésekben. Mivel a fürdő vezetősége következetesen próbált apolitikus, de legalábbis a mindenkori hatalomhoz lojális lenni, a fürdő iratai között, a politikai áramlatokkal olyannyira áthatott 1861. évi nyári idény eseményei dacára is néhez politikai tartalmú forrásokat felfedezni. A pannonhalmi Bencés Főapátság segédkönyveiben Füreddel kapcsolatban 1861-ből egyetlen bejegyzés sem található, míg 1860-ból a leginkább politikai színezetű iratként az akkor felállított Kisfaludy Sándor-szobor

avatására szóló meghívót tekinthetjük.²⁵ Ugyanakkor a politikával beárnyékolta légkör, az ellenzékiesség mind nyíltabb megnyilvánulása azonnal feltűnt például az angol néprajzkutató hölgynek, Rachel Herriett Busknak, aki 1861-ben vagy 1862-ben járt Füreden. Legalábbis ezt sejteti alábbi mondatának zárójeles megjegyzése: „Azt remélik, hogy a császár és a császárné (az igazság kedvéért királyt és királynőt kellene mondanom, mivel egy magyar soha nem venné a szájára az ausztriai titulusokat, a velük való társalgás során az udvariasság indokolja azok mellőzését), mivel újonnan feleledő érdeklődésükből fakadóan ismét felkeresik Magyarországot, a következő szezont idején Füredre is ellátogatnak, ezért a tiszteletükre egy új kurszalón fog épülni.”²⁵

A Balaton-Füredi Naplón kívül, jellemző módon, a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyvei rejtenek, több, az 1861. évi füredi nyár hangulatát visszatükröző bejegyzést. Ez más években korántsem volt jellemző, így például 1862-ben Füred neve az alábbi témák kapcsán vetődött fel: a Balatonfüredről Veszprém felé menő útvonal szabályozása, valamint Füred község kérelme vásártartás engedélyezéséért,²⁶ míg 1863-ban szóba kerültek a fürdőhely látogatottságával s az az évi idényvel kapcsolatos kimutatások, a füredi gyógyszertárra vonatkozó intézkedések, valamint a forrásvízzel kapcsolatos intézkedésekről felvett jegyzőkönyvek.²⁷

Az idény kezdetének eseményei

A nyári idény nem teljesen ugyanarra az időszakra esett (július–augusztus), mint napjainkban. Május 15-e volt a füredi idény megnyitásának hivatalos napja: „A b-füredi idény május 15-én nyitattik meg. Most már kényelmesen lehet a gyönyörű helyre utazni. Szántódig a budai vaspályával, s onnan gőzösön Füredre. Készülnek is sokan.”²⁸ A megnyitóra ünnepélyes keretek között került sor évről évre, s a ceremónia egyben az idény első látványosságának is számított: a fürdő vezetői megkóstolták a főforrás vizét, majd megnyitották nyilvánították az idényt.

Igazán azonban csak június közepétől kezdtek sokan Füredre látogatni, majd az Anna-bál (általában július 28-a) után az augusztus már az utóidénynek számított szeptemberrel együtt. A Balaton-Füredi Napló június

15-én megjelent első száma is jobbára még csak a fürdőn bekövetkezett változásokról ad hírt, és a fürdőt dicséri: „... az eddig is megjönni szokott külföldi előkelőbb vendégek, a megkönnyebbült utazhatás miatt, jövőre nagyobb számmal várhatók oda, hol saját nemzetünk legjobbjai is meg szoktak jelenni, a fürdőnek nyeménye mellett, azon szép remény lelkesíthet mindnyájunkat, miszerint jobb és vonzóbb alkalmat nyerünk nemes hazánknak, rég megérett, tudományilag művelt, férfikeblű és jellemű, nemes és szilárd elvű, szabad szellemű, a megszilárdult eurpai nemzetek közé méltán beilleszkedő nemzetünknek ... a külfölddel leendő bővebb megismerhetésére.”²⁹ Megtudhatja az olvasó, hogy a színikörben június 25-én kezdődnek majd az előadások, és ezeket Pázmán János „erényes és szorgalmas igazgató” társulata fogja tartani. Akad még hír a színházi élettel kapcsolatosan: „A színikör – fájdalom – üres ugyan még, de újabb átalakításával ... a minap ... szárazon fölszerelve tető alá vétetett, a színészek számára – mi különösen B. Füreden, ahol a szállások leggyakoribb esetben felette elfoglaltak, igen jótékony és korszerű gondolat volt – több jól rendezett szoba készíttetett.”³⁰ A fenti idézet jól jellemzi az új színház állapotát: a nézőtér még mindig fedetlen. A fürdővendégekről csak általános híradások jönnek: „Az idejogorva, kellemetlen s változékony időjárás sokakat vissza tartóztatott a fürdőbe utazástól, – amennyire a szerkesztőség értesülhetett, a vendégek összes száma mintegy 130-ig terjed. A társas körök máris igen élénkek, s távol esnek az unatkozástól, a sétatéri és asztali zenét jelenleg a veszprémi igen jól szervezett zenekar végezi.”³¹ Vagyis a vendégek hűján egymás társaságát keresve igyekeznek elütni az időt. Kevesen is vannak, érthető, hogy különösebben érdekesítő programok még nincsenek Füreden. Kapcsolatban áll viszont a szabadidő eltöltésével az a hír, amit nagy örömmel közölt a lap: „... a szerkesztői irodában jövő április 1-től kezdve szép rendelkezhetési kölcsönkönyvtárt fog a ... fürdői közönségnek és a vidék számára megnyitni ... a szerkesztőség.”³²

A májusi és június eleji napokról csak ilyen hírek érkeztek. Ám ugyanakkor – ha közvetett módon is – Zala vármegye közgyűlését is foglalkoztatta a fürdőidény kezdete. Nagy Pál balatonfüredi biztos kérelemmel fordult a vármegyéhez: „Maga mellé egy megyei katonának öt hónapokra kineveztetését, a régi szoká-

sok szerint és a már általa és érdemben intézkedett egyén részére 50 ft. fizetés és ruha kiadását kéri.”³³ A kért öt hónap a májustól szeptemberig terjedő időszakot, azaz az idényt takarta. A közgyűlés helyt adott a kérelemnek,³⁴ a vármegyei közgyűlésben uralkodó politikai hangulatot igencsak jellemző indoklás keretében: „A balatonfüredi biztos részére a múlt időkből is mindig kiadott egy megyei katona ..., úgy a jelen időben is minthogy 12 évek elforgása után kezdődik meg ismét egy alkotmányos tisztviselő füredi biztosképpen működő köre, ennél fogva Nagy Pál Úr benyújtott kérvénye tökéletesen méltányoltatván, az abban előterjesztett megyei katona részére május hó 15-étől szeptemberig 50 ft ... a házi pénztárból kifizetendő utalványoztaték.”³⁵ Az indoklás alapján könnyű elképzelni a júniusi megyei közgyűlésben uralkodó hangulatot – annak a közgyűlésnek a hangulatát, amelynek több prominens résztvevője, így a két alispán, sőt a megyei levéltárnok is, a nyár jó részét Füreden töltötte.

Június második felében erőteljesen felélénkült a fürdői élet. 24-én megérkezett Füredre az a szegedi zenekar, amellyel egész idényre szerződött az igazgatóság, és még aznap kiálltak zenélni a sétányra. Mi mást, mint a Rákóczi-indulót játszották bemutatkozásként, ami jószerivel nyílt lázongással ért fel (a későbbiekben is jól megfigyelhető, hogy mennyire népszerű volt Füreden is) s „... a sétatérien jelen volt s fegyelmezett része által a közönségnek megtapsoltatott s megéljenzetett.”³⁶ Alighanem nagyon vártak már némi élénkséget a vendégek.

25-én került sor az első hajókirándulásra, ezt a fürdőn jelenlevő főnemesek tartották, az élen „Füred kedvencével”, gróf Zichy Manóval. A kirándulók zenekar kísérete mellett vonultak a kikötőbe, majd a zenészekkel együtt hajóra szálltak, ahol „... nagyjaink nyugodtan s a táj szépségének gyönyöreiben kéjelegve folytatják útjukat egész a tihanyi zárdaorom alá. ... A legfinomabb, legkedélyesebb magyar zamatú társalgás folyt szép hangzatú anyanyelvünkön, különösen Zichy Manó gr. és Inkey Ádám zalai képviselő uraknak jó kedélye igen kedvesen deríté a társaság minden kisebb korszorúit.”³⁷

Az utasok egy része Tihanynál kiszállt, a többieket Révfülöpig vitte a hajó, majd onnan újfent Tihanyra tartottak, hogy felvegyék az ottmaradtakat, miközben a fedélzeten táncmulatság vette kezdetét: körmagyart és

csárdást táncoltak. Tízkor érték vissza Füredre, ahonnan a kikötőből zene és fáklya mellett vonultak a szállásaikra. Ebben természetesen nem vehetett részt az átlag fürdővendég, de az indulás és érkezés kétségkívül számukra is látványosságul szolgált. A balatoni „kéjűtazás” egyébként is hozzátartozott a füredi programhoz és nem csupán az előkelőbb vendégek úzték.

26-án került sor az első szerenádokra, többek között Orzovenszky Károly fürdőorvos feleségét is megisztelték ezzel. Ugyanaznap este Szigeti József: Falusiak c. darabjával megkezdődik a színikör előadásainak sorozata. A Balaton-Füredi Napló az előadással elégedett, ugyanakkor a közönségről írva tesz egy oldalvágást a zsidóság felé: „Közönség szép, de vegyes volt, különösen egy olyan osztály egyáltalán nem volt képviselve s mily szép magyar ruhákat viselnek s mily jól állana abban a szép magyar ruhában, ha kedves hazánk édes zengzetű anyanyelvét a színházban naponként hallgatnánk, mulatva tanulgatnánk s minél tökéletesebben megsajátítanánk.”³⁸ Az, hogy a zsidóság nem jár el a színházba, állandó vesszőparipája a lapnak. Ez az első utalás arra, hogy volt egy élesebb elkülönülés a fürdőn a zsidósággal szemben.

A megyei Teleki-ünnepség

A politika június végén nyert teret először a fürdőn. E hó 27-én tartotta Zala vármegye a Teleki László-émlékünnepelet. Ennek helyszínül jó érzékkel Balatonfüredet választották ki, hiszen a megyei közgyűlés tagjainak tekintélyes része egyébként is Füreden töltötte az időt két közgyűlés között. A Teleki-émlékünnepeletnek kiemelkedő fontosságot tulajdonított a megye, ezt jelzi, hogy a júniusi közgyűlés ennek tárgyalásával indult. Koppány Ferenc megyei első alispán tett javaslatot arra, hogy az országgyűlés elhunyt korelnöke, Palóczy László Miskolc képviselője, valamint Teleki emlékére Füreden tartsanak megemlékezést: „A haza e két kitűnő polgára felett a helvét hitvallásnak szertartásai szerint a balatonfüredi megyebeli helvét hitvallású imaházban az egész megye nevében a ... legünnepélyesebben tartassanak meg.”³⁹ „Az ünnepély nagobbszerűsítése végett a gyászoló sokaságra vonó erővel bíró, a természetből gazdag szépségekben pazarul megáldott Balatonfüredre tevő azt, hogy elhunyt nagy hazánkfia

hitfeleinek egyszerű szépséggel bíró tágas templomában tartassék az meg.” – közölte a Balaton-Füredi Napló is.⁴⁰ Az ünnepély a „Balaton-melléki énekkar” alkalomra írt gyászdalával indult, majd Pap Gábor, a litéri lelkész mondott beszédet Teleki nagyságáról, őt követte Kerkápoly Károly pápai bölcsészstanár szónoklata, majd ismét az énekkar következett, s végül a Szózat. Az események azonban itt nem értek véget: „A gyászünnepélyt egy nagy társasbéd váltá fel az uradalmi nagy vendégházban.”⁴¹ A toron hazafias beszédek egymásutánjai következtek. Előbb Horváth Vilmos, zalai második alispán mondott beszédet, amelyben az ünnepély szónokait éltette, majd ismét Pap Gábor emelkedett szólásra, aki patetikus fordulatokkal eleve-nítette fel a magyar nemzet történetét („Ázsia egy drága kincset ajándékozott Európának, e drága kincs a magyar nemzet. Talán azért oly szegény Ázsia mert a drága kincset nem tudta kellőleg megbecsülni, s más világrésznek ajándékozta. ... Talán azért oly szolgálai minden népe, mert szabadságra termett s szabadságterjesztő gyermekei, a magyarok Európában küzdenek a népjogok diadaláért.”)⁴², hangoztatva, hogy Teleki legnagyobb értékét: elveit hagyta örököül, majd egy gesztus Zala vármegye felé: „Zala megye lelkes közönségét, mint az örökség legközelebbi méltó tulajdonosát élteté.”⁴⁵

Az eddigiekből is kiderült, hogy meglehetősen forró hangulat alakult ki, a tor felért egy nyílt politikai állásfoglalással. Kerkápoly ismét szólásra emelkedve a szintén akkor elhunyt Cavourról emlékezett meg, majd Krisztián Pius, a tihanyi jószágkormányzó emelte poharát „a katolikus egyház magyar érzelmi tagjaiért.”⁴⁴ A legnagyobb hatást az összegyűltekre azonban alighanem Kerkápolyi tette, mert szónoklatának még a megyei közgyűlésen is volt visszhangja: „Elhunyt Gróf Teleki Lászlóért Balatonfüreden a Megyei közönség által tartatott gyászmise alkalmával Kerkápolyi Károly úr által alkalmi gyászbeszédnek kinyomattatása a megye közönsége által igen óhajtatván, Vadnay Károly ... úr a megye által felszólíttatik, miszerint Kerkápoly Károly úrtól azon tartott beszédjét a megye nevében megkérve, megszerezni igyekezzen, hogy a végzés szerint kellő számban kinyomattathassék, az egész közönségnek lelki örömeül szolgálathasson.”⁴⁵

Ugyanezen a napon érkezett Balatonfüredre Bémer László, az egykori nagyváradi püspök, aki '49-ben legtovább tartott ki a szabadságharc mellett a katolikus

főpapok közül és reggel 9-kor misét celebrált Füreden. Esemény volt az ő érkezése is, miséjén mindenki jelen volt, aki számított valamit Füreden. „Az isteni szolgálat után püspök úr ... több tekintélyes férfiak társaságában ... Korones László veszprémi kanonok úr szülőjébe vonult.”⁴⁶ Arra nincs adat, hogy Bémer részt vett-e a Teleki-ünnepségen, az azonban valószínű, hogy rá is gondolt Krisztián Pius, amikor az egyház „magyar érzelmű” tagjait élte. Látogatása némi üzletre is lehetőséget adott: már másnap kapni lehetett a sétányon Bémer archépét ábrázoló metszeteket.

A fürdővendégek „alsóbb osztályainak” viszont más szórakozási alkalom jutott erre a napra: „Egy gyorsfutó is mutatta magát június 27-én, csizma helyett zomborokat alkalmoszerűen lábaira, keze és lábparáira nehéz bilincseket és láncot fűzvé, futott meglehetősen gyorsasággal.”⁴⁷ Nem tudni, mennyire volt sikere ennek a produkciónak, az azonban bizonyos, hogy azt egy kitoró balatoni vihar zavarta meg, amely alaposan megrongálta a fürdőházakat, ezeket azonban már másnap helyreállították. Másnap aztán csakugyan különös látványban volt részük a fürdővendégeknek Lo-Presty Lajos báró jóvoltából, aki vélhetően hazafiságát igyekezett megmutatni országnak-világnak: „Báró Lo-Presty Lajos ... , ki egész családjával, nevezetesen nevével, született Esterházy Seraphin grófnő asszonysággal, s a fürdő csillagaival, Eugénia és Seraphin b. kisasszonyokkal, úgy Esterházy Sarolta grófnővel már június 16-á óta szerencsételti és ékesíti a fürdőt s annak összes vendégeit, június 28-án sötétkék posztóból készült, fehérre úriasan és fényesen kizsínorozott ptykés dolmányban és mellényben, bőújú ingben, hosszú rojtos bő gatyában, sarkantyús csizmákban jelent meg pörge kalappal nagyjaink közt a sétatéren. ... Lo-Presty báró úr az egész táncvigalmat fentebbi öltönyében lejté a legmeghatóbban s oly kellemmel, köztetszéssel végig, hogy mindenki dícséretekkel halmozá el.”⁴⁸

Ezzel az esettel kapcsolatban ismét utalnék arra, hogy a külsőségek ilyen jellegű előtérbe helyezését nehéz egyértelműen megítélni. A fenti leírás alapján szinte kínálja magát a megoldás, hogy a báró cselekedetét egyszerű népszerűség-hajhászaként, a tüzes '48-asság puffogatásaként könyveljük el. Azonban Lo-Presty Lajos 1848–49-ben a saját költségén toborzott huszárcsapat élén vett részt a szabadságharcban s így

nem lehet azt állítani, hogy csupán 1861-ben kerkedett '48-as szellemiségével, illetve az azokra utaló magyaros ruhadarabok viseletével (vagy ha azt is tette, volt rá jogalapja). Sőt ha a megfelelő helyen felütjük Degré Alajos visszaemlékezéseit, ahol Lo-Presti Lajos és Árpád viseletét írja le, akkor az is kiderül, hogy a báró már 1848-ban is adott a látványos külsőségekre: „Mindkettő lobogós ingujjat, sújtásos vörös mellényt s panyókára vetett zöld dolmányt viselt. Fején kalpag s oldalán kard volt.”⁴⁹ Jellemző adalék, hogy a Balaton-Füredi Napló szerkesztőiben fel sem merült a kétség a báró őszinte hazafiságával kapcsolatban, sőt a fentebbi tudósítás mellett közölt egy másik írást is, amelyben kiáll a magyaros ruhadarabok viselete mellett s nyárra a szűk nadrág helyett, ami a melegben nem kényelmes, a bő gatyát javasolja, természetesen a báróhoz hasonlóan „úriasan” szabásban, így nem lehet ellene vetni azt, hogy „parasztos” viselet volna: íme megvan a megoldás, hogyan öltözhettek nyáron is magyarosan a praktikum elvetése nélkül. Majd rögtön ezután egy bók következik Zichy Manó irányába, mert hiszen ő semmiből sem maradhat ki: „A nemzeti viseletről lévén szó, azon általános megemlékezés mellett, miszerint a fürdői vendégeknek, mondhatni nagy része csak nemzeti öltönyben látható, lehetetlen különös elismeréssel nem emlékezni gr. Zichy Manó óméltóságáról, ki különben is Balatonfürednek számos évek óta valóságos szellemi fűszere, lelke, eltetője és hangadója lévén, a nemzeti öltözködésben is oly hatásdús és elragadó példával megye előbb.”⁵⁰

Itt nem esik szó arról, hogy a fürdői közönség jelentős részét alkotja a zsidóság, amelyet viszont megrótt a lap a nemzeti viselet miatt. Ugyanakkor az itt is felszínre tört nyilvánvaló elfogultság és Lo-Presty báró különcködése (?) okán hiba lenne a fürdőközönséget általánosan azzal vádolni, hogy hazafisága csupán külsőségekben létezett. Említettük már a '48-as szellemiség 1861. évi erőteljes feléledését: véleményem szerint kétségtelen az is, hogy a fürdővendégek tekintélyes részénél az öltözködés, mint külsőség, őszinte belső meggyőződést, de legalábbis lelkesedést takart.

Az idény vége

Láthattuk, hogy a '48-as szellemiség több ízben is felszínre tört a fürdőn, elsősorban a Teleki-émlékünnepség kapcsán, de sok minden másban is megmutatkozva, így például július 11-én Ghyczy Kálmán, az alsóház elnöke érkezett Füredre, alkalmat adva ezzel egy kevés híján nyílt tüntetéssé váló esti ünnepségre.⁵¹ Amikor azonban immár augusztusban a képviselőházat feloszlatta az uralkodó, e hír nem szerepelt a Balaton-Füredi Napló hasábjain, a korábban politikai hangvételű és állásfoglalásra készítő tudósítások helyét ismét a fürdői élet eseményei vették át. Augusztus 14-én volt az „utolsó kéjutazás” Siófokra, majd Tihanyba, 15-én hivatalosan is véget ért a fürdőidény (Jókait idézve: „A végzetes szeptember 15-e közelít, naponkint Csimborasszóit a bőröndöknek és kalapskatulyáknak szállítja a Kisfaludy a Balatonon át.”⁵²), abban az évben utoljára fordult a Kisfaludy Szántód és Füred között és a kapitány „... a fürdői utazásnak utolsó napján gálába öltözött mert, többé az idén utasokat nem szállít a gőzhajó.”⁵³

16-án elhagyták Füredet az utolsó nevesebb vendégek is: Ürményi József és Jósika Miklós. Távozásuk jelentőségét mutatja, hogy Écsy fürdőigazgató, valamint Orzovenszky és Huray fürdőorvosok elkísérték őket. Azonban még mindig akadtak vendégek, mivel sem a hideg, sem a meleg fürdőt nem zárták be, le-hetett savanyúvizet kapni, csupán savót nem s „... a csin-talan szemű savós leánykára hasztalanul gondol vissza a távollevő akárki.”⁵⁴ 17-ével kapcsolatosan már az is hír, hogy jött egy férfi- és két hölgyvendég: „... kevés a vendég, – nem igen válogatnak egymás közt, élnek-halnak egymásért minden rangkülönbség nélkül.”⁵⁵ 20-án elhagyta Füredet Bizay „báró” is, majd 23-án még Füredre érkezik pár napra „North Frigyes angol parlamenti tag”, aki Tihanyt is felkeresi, de 24-én bezárták a hideg és meleg fürdőt egyaránt, valamint „A főorvos és Huray alorvos urak téli szállásukra utaztak. A fürdőszolgák és lányok mind eltávoztak. – Elutazott Pestre Drexler Máté fürdői borbély és köpürakó alsébész ur is.”⁵⁶ Egy nappal később elhagyta Füredet és Triesztbe utazott Écsy fürdőigazgató és megszüntették a savanyúvíz árusítását. Az idény véget ért.

A fürdő kínálta szórakozási lehetőségeket tekintve feltűnő, hogy napjaink balatoni nyara inkább formai, mintsem tartalmi szempontból különbözik 1861 füredi nyaratól. Már nem a gyógyhatás adta akkor sem Füred jelentőségét, hiszen a Balaton-Füredi Napló is szomorúan jegyzi meg szeptemberben, hogy a még Füreden levők nagy része ekkor már csak a gyógyulást keresők közül kerül ki. Nem véletlen az sem, hogy a csúcsidény mindössze mintegy másfél hónapig tartott, hiszen a szórakozási lehetőségek folytonos ismétlődése egy idő után unalmassá tette a fürdői időtöltést. Akárcsak napjainkban: táncos-zenés esték, hajókirándulások, fürdés a Balatonban, esténként valamiféle kulturális program, evés-ivás próbálta változatossá tenni a nyaralást. Ez a másfél hónap azonban kétségteljesen változást hozott a Füredre érkező vendégek számára az év többi részéhez képest. A fürdőhelyen való nyaralás része lett egy életformának, ahogy Kósa László fogalmazott: „A fürdőéletet arisztokraták és uralkodók kezdeményezték, de a polgárság intézményesítette.”⁵⁷ A polgárosulás előrehaladtával ez különösen megerősödött és a Monarchia idején a fürdőkultúrának létrejött az a sajátos formája, amely egyszerre volt szórakozás, gyógyulás és társadalmi presztízs kérdése, s amely a Monarchiával együtt enyészett el végleg.

1861-ben ezt a kellemes, lassú mederben folydogáló fürdőhelyi időtöltést kavarta fel az országos politika Balatonfüreden. Az a sajátos mentalitás, melynek birtokában a megyei vezető réteg a sokat ígérő belpolitikai helyzet közepette sem mondott le arról, hogy kedvelt fürdőhelyén töltsse el a nyarat, meglehetősen sajátos helyzetet teremtett és néhány hét erejéig Zala vármegye egyik politikailag legélénkebb helyszínévé avatta Füredet. A társadalom által piedesztálra emelt elit aktuálpolitikával erőteljesen átszótt fürdői időzése rányomta bélyegét a helyi eseményekre, amit az tett lehetővé, hogy a fürdőn időző vendégsereg tekintélyes része felfogásából adódóan eleve fogékony volt a politika változásaira, de az apolitikusan gondolkodó fürdővendégek is bizonytalansággal vettek minden olyan hírt és eseményt, amely valamelyest enyhített a fürdői hétköznapi olykor kínossá fokozódó egyhangúságán. A füredi nyár eseményeit, az események tállalását a helyi lapban, a megyei közgyűlés Füredhez való viszonyát az 1861. év jellemző adalékaként értékelhetjük.

Jegyzet

- ¹ A fürdő történetének erre az időszakára: Katona Csaba: A bencés rend mint fürdőtulajdonos az 1860–70-es években (Balatonfüred fejlesztésének fő kérdései) = *Egyháztörténeti Szemle*, 2000/2. 55–74. p.
- ² Dr. Konek Sándor: Magyar birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára. Budapest, 1985. 48. p.
- ⁵ Élvezeti vonatok. A Cs. Kir. Szab. Déli Államvasúttársaság és a Lombardiai-Veneczei és Központi Olasz Vasúttársaság röplapja. Bécs, 1861. július 2. Városi Helytörténeti Gyűjtemény Irattára, Balatonfüred.
- ⁴ Berzeviczy Albert: Régi emlékek 1855–1870. Budapest, 1907. 157. p.
- ⁵ Váry Gellért: A Bach-korszak Csongrádon. In: *A föld megőszült/I. Szerk.: Tóth Gyula*. Budapest, 1985. 27–28. p.
- ⁶ Uo. 28. p.
- ⁷ A táblázat elkészítéséhez az 1865., 1868. és 1869. évi fürdőlisták Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányaikat, valamint a Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861. és 1862. évfolyamában fennmaradt adatokat használtam fel.
- ⁸ Katona Csaba: A balatonfüredi fürdőközönség társadalomtörténeti vizsgálata, 1840–1916. Kézirat. 119. p.
- ⁹ A számítások a Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861. évi évfolyamában folytatásokban közölt fürdőlista alapján készültek.
- ¹⁰ Orzovenszky Károly: Orvosi jelentés 1856-ki fürdő-évszokról. Pest, 1857. 1. p. Városi Helytörténeti Gyűjtemény Irattára, Balatonfüred
- ¹¹ Hírek = Esztergom és Vidéke, 1920. március 21. 3. p.
- ¹² Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/1. 2. p.
- ¹³ Kosztolányi Dezső: Eötvös Károly. In: *Eötvös Károly: Az utolsó szó Istenhez*. Veszprém, 1992. 171. p.
- ¹⁴ Uo. 95. p.
- ¹⁵ Uo. 92. p.
- ¹⁶ Eötvös Károly: *Balaton utazás/I*. Budapest, 1982. 365. p.
- ¹⁷ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/9. 71. p.
- ¹⁸ Hudi József: A balaton fürdőkultúra a reformkorban. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából. Zalaegerszeg*, 1988. 133. p.
- ¹⁹ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/2. 15. p.
- ²⁰ Jókai Mór: A magyar Tempevölgy = Vasárnapi Ujság, 1858/19. 221. p.
- ²¹ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/17. 134. p.
- ²² Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/6. 46. p.
- ²³ MOL X 4751. A pannonthalmi Bencés Főapátság segédkönyvei. Fasciculi recensiones kivonata. 172. p.
- ²⁴ Az eredeti szövegben a szerző a „sully” szót használja, amelynek legenyhébb fordításában igyekeztem visszaadni. A szó eredeti jelentése: beszennyez.
- ²⁵ Racher Harriette Busk – Egy angol hölgy útleírása Magyarországról. Ford. és közléteszi: Katona Csaba = *Fons*, 2000/2. 297–298. p.
- ²⁶ MOL X 8005. IV. 251 a. Zala megye bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1861.
- ²⁷ MOL X 8005. IV. 251 a. Zala megye bizottmányának iratai. Az 1865. évi közgyűlések mutatói.
- ²⁸ Hölgyfutár, 1861. május 9. 447. p.
- ²⁹ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/1 3. p.
- ³⁰ Uo. 8. p.
- ³¹ Uo. 6. p.
- ³² Uo. 8. p.
- ³³ MOL X 8005. IV. 251 a. Zala megye bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1861. Júniusi közgyűlés iratai. 292. p.
- ³⁴ Az ’50-es években a fürdők is megtapasztalhatták az önkényuralom természetét, amit kiválóan példáz a Vas Megyei Levéltárban fennmaradt egyik irat fejléce: „Bade Polizei Commissariate, Füred am Plattensee” Vas Megyei Levéltár IV.185/138. A Felsőíri Cs. Kir. Vegyes Szolgabírószág. Közigazgatási iratok. Fürdőfelügyelőség, Felsőőr, 1855.
- ³⁵ MOL X 8005. IV. 251 a. Zala megye bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1861. júniusi közgyűlés iratai. 295. p.
- ³⁶ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/2. 13. p.
- ³⁷ Uo. 14. p.
- ³⁸ Uo. 15. o.
- ³⁹ MOL X 8005. IV. 251 a. Zala megye bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1861. júniusi közgyűlés iratai. 1–2. p.
- ⁴⁰ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/2. 13. p.
- ⁴¹ Uo. 15. p.
- ⁴² Uo. 15. p.
- ⁴³ Uo. 15. p.
- ⁴⁴ Uo. 15. p.
- ⁴⁵ MOL X 8005. IV. 251 a. Zala megye bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1861. júniusi közgyűlés iratai. 295. p.
- ⁴⁶ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/2. 14. p.
- ⁴⁷ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/2. 14. p.
- ⁴⁸ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/3. 21. p.
- ⁴⁹ Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim*. Budapest, 1983. 400. p.
- ⁵⁰ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/3. 22. p.
- ⁵¹ Részletesebben I.: Katona Csaba: A bencés rend mint fürdőtulajdonos az 1860–70-es években (Balatonfüred fejlesztésének fő kérdései) = *Egyháztörténeti Szemle*, 2000/2. 67–68. p.
- ⁵² Jókai Mór: Utolsó napjai a fürdőidénynek. In: *Lipták Gábor: Jókai Balatonfüreden*. Budapest, 1960. 66. p.
- ⁵³ Hírharang = Balaton-Füredi Napló, 1861/17. 136. p.
- ⁵⁴ Uo. 136. p.
- ⁵⁵ Uo. 137. p.
- ⁵⁶ Uo. 137. p.
- ⁵⁷ Kósa László: Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig. In: *Európa híres kertje*. Szerk: R.Várkonyi Ágnes, Kósa László. Budapest, 1993. 203. p.